

УДК 376.42

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psych-2022-1.04>

Тетяна КАМЕНЩУК

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії психологічного супроводу
дітей з особливими освітніми потребами,
Український науково-методичний центр практичної психології
і соціальної роботи
ktania3007@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6231-8749

**РОЛЬ І МІСЦЕ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ
ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

Анотація. Метою статті є аналіз організації системи психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям, які пережили кризові ситуації (бойові дії).

У статті здійснено узагальнення науково-методичних джерел з питань особливостей організації психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам в умовах воєнного часу. Розкрито складові частини системи розвитку психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка б сприяла організації самопомоги, адаптації і формуванню стійкості до стресових факторів у постраждалого населення. Наведено приклад організації психологічної допомоги дітям та дорослим із вищезазначеної категорії, що передбачає першу психологічну допомогу та розвиткові заняття, спрямовані на розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей, зокрема: посилення ролі позитивних активностей, розвиток навичок керування психологічними реакціями, пропагування позитивного мислення та відновлення підтримуючих соціальних зв'язків. Основною метою навчальних тренінгів з внутрішньо переміщеними сім'ями є зміцнення соціально-психологічного реагування дітей та їхніх родин, постраждалих унаслідок кризи, зменшення соціально-психологічних наслідків травми, забезпечення сталого доступу до отримання психологічної допомоги.

У ситуації військового конфлікту актуальності набуває своєчасно надана перша психологічна допомога. Така допомога пропонується людям, які тільки-що або нещодавно зазнали травмуючих подій та знаходяться у важкому психічному стані. Фахівці зазначають, що таку допомогу можуть надавати всі, хто знаходиться поряд, а не лише спеціалісти через фахові консультації. Перша психологічна допомога включає в себе надання постраждалій особі емоційної, фізичної, соціальної підтримки, посилення відчуття безпеки.

Першочергово внутрішньо переміщені сім'ї потребують задоволення базових потреб та отримання доступу до відповідних послуг, а також допомоги у вирішенні їхніх нових проблем. Найбільш поширені потреби – пошук тимчасового житла, їжі, води, санзабезпечення, оновлення послуги з охорони здоров'я для людей з травмами або хронічними захворюваннями чи тривалими розладами здоров'я, відновлення контакту з близькими людьми, друзями та доступ до особливого виду підтримки стосовно культури або релігії цих людей.

Ключові слова: психологічна підтримка, психологічна допомога, внутрішньо переміщена сім'я, психологічне благополуччя, психологічне здоров'я.

Tetiana KAMENSHCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Laboratory of Psychological Support for Children with Special Educational Needs,
Ukrainian Scientific and Methodological Center of Practical Psychology
and Social Work
ktania3007@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6231-8749

**THE ROLE AND PLACE OF PSYCHOLOGICAL AID
FOR INTERNALLY DISPLACED FAMILIES DURING MARTIAL LAW**

Abstract. The purpose of the article is to analyze the organization of the system of psychological aid to internally displaced families who have experienced crises (combat operations).

The article generalizes scientific and methodological sources devoted to particularities of the organization of psychological aid to internally displaced families during martial law. The components of the system of mental health development and psychosocial support, which would contribute to the organization of self-help, adaptation

and the formation of resistance to stress factors in the affected population, are specified. The author provides an example of the organization of psychological support for children and adults from the above-mentioned category, which includes psychological first aid and enrichment activities aimed at improving psychosocial resistance to stress in children, in particular, strengthening the role of positive activities, developing skills to manage psychological reactions, promoting positive thinking, and restoring supportive social ties.

The primary objective of educational training with internally displaced families is to enhance the social-psychological response of children and their families affected by the crisis, reduce the social-psychological consequences of trauma, and ensure stable access to psychological help.

In the context of a military conflict, timely first psychological aid becomes relevant. Such help is offered to people who have just or recently experienced traumatic events and have a negative mental state. Experts note that such help can be provided by everyone who is nearby, and not only by specialists through professional consultations. Psychological first aid involves providing the injured person with emotional, physical, and social support, strengthening the sense of security.

First of all, internally displaced families want to meet their basic needs and access relevant services and assistance in solving their new problems. The most common needs are finding temporary housing, food, water, sanitation, renewing health care services for people with injuries or chronic diseases, or long-term health disorders, re-establishing contact with loved ones and friends, and accessing a special kind of support regarding the culture or religion of these people.

Key words: psychological support, psychological aid, internally displaced family, psychological well-being, psychological health.

Постановка проблеми. В Україні з 2014 р. триває війна на Сході, більше двох місяців спостерігаємо військову агресію російської федерації проти українців по більшій частині території країни. Значна частина населення потрапили під обстріли у своїх населених пунктах (Київська, Харківська, Миколаївська, Донецька, Луганська, Сумська області), пережили страх за втрату свого життя та життя своїх близьких, змушені були втікати в ті регіони, де не ведуться активні бойові дії (Вінницька, Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська, Закарпатська області). Перед органами державної влади постало завдання – розмістити цих людей та забезпечити найнеобхіднішим – їжею, тимчасовим житлом, засобами гігієни, одягом тощо. Поряд з цим внутрішньо переміщені особи потребували психологічної підтримки та допомоги.

Загальний соціогенний стрес підсилюється тривалою і масивною травматизацією населення, пов'язаною з війною. Особливий, гібридний характер цієї війни утруднює сприймання того, що відбувається, призводячи до погіршення самопочуття, зниження рівня психологічного благополуччя.

Розглядаючи дефініції «психологічну підтримка» та «психологічна допомога», ключовим елементом вважаємо психологічне здоров'я як провідну потенційну передумову забезпечення життєвих потреб щодо активного способу життя, досягнення власних цілей, адекватної та оптимальної взаємодії з людьми, соціальним та іншим оточенням. Відновлення індивідуальних цінностей та цілей знаходиться, з одного боку, під впливом мінливих життєвих

реалій, з іншого, визначаючи бажані уявлення щодо майбутнього, рушієм і визначальним орієнтиром змін.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Вивчення здоров'я як особистісної цінності, що індивідуально усвідомлюється людиною, займає визначене місце у ціннісній ієрархії та зумовлює певний тип поведінки особистості, що останнім часом є об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних (Богучарова О., Боднарук Ю., Каменщук Т., Левченко К., Лунченко Н., Сосновенко Н., Титаренко Т., Панок В., Ткачук І.) та зарубіжних учених (Алан М. Стейнберг, Мелліса Дж. Браймер PsyD, Kelly В. Decker MA, Роберт С.Пінус).

Чисельними є праці науковців Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи з проблематики соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми у конфліктний та постконфліктний період. Поглиблена наукова робота ведеться науковцями починаючи з 2014 р. [4; 5; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

У вітчизняній психології ґрунтовне дослідження психологічного благополуччя і щастя, як основних показників результативності психологічної допомоги, знаходимо у працях Данильченко Т., Богучарової О., Лушина П., Мушкевич М., Титаренко Т., Савчина М. та ін.

На думку Е. Фромма, єдино можливий та перспективний для людства шлях, кінцева мета якого – розвинути духовно та досягти психологічного благополуччя. Психологічне благополуччя Е. Фромм розуміє як гармонійний стан психіки, який означає досягнення людиною повноти емоційного ставлення до людства

та природи, подолання відчуження, почуття єдності з усім існуючим, розвитку здатності осягти істину [6].

Результати теоретичного аналізу вітчизняної літератури з проблеми психологічної допомоги особам, які перенесли бойові дії, та їхнього психологічного благополуччя, дають змогу дійти висновків про те, що обидва досліджувані конструкти тісно взаємопов'язані із психічним і фізичним здоров'ям, якістю життя людини та її ефективною взаємодією з навколишнім середовищем. Оскільки суб'єктами дослідження є внутрішньо переміщені особи, то важливим завданням нашого дослідження є визначення особливостей функціонування системи психологічної допомоги в сучасному суспільстві.

Метою статті є аналіз організації системи психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям, які пережили кризові ситуації (бойові дії).

Виклад основного матеріалу. Науковці наголошують на необхідності створення системи розвитку психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка б сприяла організації самопомоги, адаптації і формуванню стійкості до стресових факторів у постраждалого населення [13, с. 31]

Система психосоціальних послуг для постраждалого населення є невід'ємною частиною сучасних міжнародних документів в контексті надання гуманітарної допомоги. Гуманітарна хартія, Мінімальні стандарти надання гуманітарної допомоги, Кодекс поведінки надання допомоги у випадках стихійних лих і катастроф Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця і громадських організацій – основні стандарти, якими керуються у своїй роботі міжнародні організації та національні уряди. Надання гуманітарної допомоги сфокусовано на 4 основних сферах діяльності, таких як: водопостачання, санзабезпечення і сприяння дотриманню гігієни; продовольча безпека та їжа; забезпечення житлом, організація розміщення і непродовольча допомога; медична допомога [13, с. 31]

В контексті психологічної допомоги значимою для України є міжнародна практика застосування інструментів для оцінки травмованих дітей та підлітків за допомогою Індексу реакції посттравматичного стресового розладу Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі.

Цей метод був одним із найбільш широко використовуваних в США та в усьому світі після великих катастроф і катастрофічного насильства як невід'ємний компонент громадських програм реагування на психічне здоров'я та відновлення [1]. Індекс реакції широко використовується для різних типів травм, вікових діапазонів, умов і культур.

Науковець Т. Титаренко вважає, що соціально-психологічна реабілітація особистості включає в себе досягнення якісно нового рівня її психологічного здоров'я. Хороше психологічне здоров'я забезпечує підвищення суб'єктивної задоволеності власним життям і самим собою, що дає змогу сприймати власне життя як вдале, щасливе [15, с. 147].

Усе частіше використовується останнім часом і так звана непряма психологічна допомога постраждалим. Не працюючи безпосередньо із самою постраждалою людиною, спеціалісти звертаються насамперед до її оточення, що сприяє поступовим модифікаціям домашнього, професійного, дозвіллевого середовища. Наприклад, досить ефективною є робота з тими членами сім'ї військових, які йдуть на контакт із психологом та розуміють значущість коректної підтримки рідної людини, яка поки що відмовляється брати участь у реабілітаційних заходах [15, с. 141].

Однією з ефективних форм соціальної допомоги стає робота зі створення більш комфортних умов життя і праці постраждалого, здатних підвищувати його загальну, професійну, особистісну адаптивність. Так, наприклад, волонтерські організації, які працюють з ветеранами, вже сьогодні сприяють їхнім бізнесовим стартам, усіляко допомагаючи в реєстрації приватних підприємств, пошуку необхідних приміщень, наборі персоналу, рекламуванні послуг, що пропонуються. А дізнатися про такі волонтерські ініціативи, познайомитися з організаторами, зробити перші кроки до нової сфери самореалізації допомагають зазвичай друзі і члени сім'ї. Останнім часом, коли доступ до різнобічної інформації стає все простішим завдяки використанню найновіших інформаційних технологій, значно розширюються можливості жителів невеликих містечок, сіл, де немає реабілітаційних центрів та груп взаємодопомоги. Інтернет-послуги забезпечують нові оперативні способи взаємодії психологів і їхніх

клієнтів. Практично кожен, у кого є комп'ютер та доступ до інтернету, може знайти необхідну літературу із психологічними порадами і рекомендаціями та координати спеціалістів, які готові консультувати людину в скайп-режимі. Спілкування в соціальних мережах, створення онлайн-товариств ветеранів, груп дружин учасників АТО, які обговорюють усі актуальні для них проблеми, спільно шукаючи способи вирішення складних життєвих завдань, – усе це дає змогу суттєво підвищити якість професійної психологічної допомоги [15, с. 142].

Одночасно перед психологами стоїть «приховане» завдання – спрямувати дорослих на те, аби вони усвідомили значення своєчасного включення власних індивідуальних особистісних ресурсів для повернення втраченого психологічного здоров'я. Слід врахувати, що у кожної людини є ресурс для подолання стресових ситуацій – головне, щоб фахівець ззовні допоміг вчасно зорієнтуватися в навколишньому новому середовищі. Це має стати їхнім домашнім завданням. За умови внутрішнього включення дорослої особистості навчання різноманітних прийомів та методів саморегуляції, формування позитивної мотивації, активних настановлень на життя та професію проходять ефективніше.

Сучасні науковці працюють в напрямку розробки навчальних педагогічних дисциплін з акцентом на роботі в посттравматичний період для студентів вищих закладів освіти. Так, Оверчук В., Васюк К., Кушнір Ю. розроблено освітньо-професійну програму «Реабілітаційна психологія в надзвичайних ситуаціях (Rehabilitation psychology in emergency situations)», що має на меті формування наукових уявлень про природу психіки, про психологічні складові частини перебігу відновлення, компенсації, реадaptaції чи адаптації людини в травмивних умовах надзвичайних ситуацій. Програма націлена на розвиток здатності до застосування психологічних знань фахівців психологів в умовах професійної діяльності [8].

Поштовхом у розвитку системи надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям, у період з початку загострення російської агресії з 24 лютого 2022 р. по цей час, стала діяльність органів державної влади. Як приклад – базова інституція влади – Вінницька обласна військова адміністрація, яка оголосила

про створення мобільної групи з підготовки та проведення Акції «Вінницький батальйон добрих справ» з метою надання психологічної, педагогічної та соціальної реабілітації дітям з внутрішньо переміщених сімей та організації заходів дозвілля з виїздом у територіальні громади області [17]. До складу мобільної групи ввійшли представники місцевої влади (Вінницької обласної та Вінницької районної військових адміністрацій), представники законодавчої влади (Народний депутат України), науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, фізичні особи-підприємці культурно-мистецького напрямку, артисти лялькового театру та ін. Орієнтовна програма виїздів включала відвідування волонтерських центрів, в яких організовано надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, групові та індивідуальні зустрічі з дорослими та дітьми, передача гуманітарної продуктової та речової допомоги, вручення подарунків спортивного спрямування від міжнародної благодійної організації ЮНІСЕФ (ООН). Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з цих сімей організовано культурно-мистецькі програми за участю відомих українських артистів та тематичні вистави, що організовували артисти Вінницького обласного академічного театру ляльок. Обов'язковою складовою частиною зустрічей були групові розв'язувальні заняття для дітей з надання психологічної підтримки та супервізійні зустрічі з їхніми батьками. Також фахівці різних спеціальностей гуманітарного спрямування, зокрема практичні психологи та соціальні педагоги закладів освіти, вчителі, соціальні працівники, фахівці Інклюзивно-ресурсних центрів, представники громадських організацій, волонтери активно включені в процес надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям, що пережили бойові дії та переїхали в нове соціальне середовище Вінницької області. Психологічна підтримка передбачає першу психологічну допомогу та розв'язувальні заняття спрямовані на розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей, зокрема: посилення ролі позитивних активностей, розвиток навичок керування психологічними реакціями, пропагування позитивного мислення та відновлення підтримуючих соціальних зв'язків. Основною метою навчальних

тренінгів з внутрішньо переміщеними сім'ями є зміцнення соціально-психологічного реагування дітей та їхніх родин, постраждалих унаслідок кризи, зменшення соціально-психологічних наслідків травми, забезпечення сталого доступу до отримання психологічної допомоги [13, с. 42].

Одночасно, на теренах області у співпраці з владою, почали активну роботу дві міжнародні організації, діяльність яких спрямована на надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям – громадська організація «Лікарі без кордонів» (Женевський офіс) (MSF) та Triangle Generation Humantare.

Фахівці ГО «Лікарі без кордонів» (Женевський офіс) (MSF) під егідою Вінницької обласної військової адміністрації організували для фахівців мобільних груп територіальних громад області одноденні навчання з надання першої психологічної допомоги ВПС. Так, в кожній громаді було сформовано мобільні групи з 15 фахівців (представників місцевої влади, практичних психологів та соціальних педагогів, педагогів закладів освіти, соціальних працівників, волонтерів, представників ГО), які пройшли навчання та отримали першочергові практичні навички для психологічної підтримки ВПС. За один місяць охоплено 12 територіальних громад, більше двох сотень фахівців. Метою навчання є розкриття базових основ та принципів з організації допомоги людям у напрямку допомагати самим собі та відновлення контролю над життєвою ситуацією. Навчальний захід містить чотири навчальні сесії про особливості власної безпеки, визначення кризової події, аналіз наявних послуг та групи підтримки та принципи дії першої психологічної допомоги [18].

У ситуації військового конфлікту актуальності набуває своєчасно надана перша психологічна допомога. Така допомога пропонується людям, які тільки що або нещодавно зазнали травмуючих подій та знаходяться у важкому психічному стані. Фахівці зазначають, що таку допомогу можуть надавати всі, хто знаходиться поряд, а не лише спеціалісти через фахові консультації. Перша психологічна допомога включає в себе надання постраждалій особі емоційної, фізичної, соціальної підтримки, посилення відчуття безпеки [18].

Першочергово внутрішньо переміщені сім'ї потребують задоволення базових потреб та

отримання доступу до відповідних послуг, а також допомоги у вирішенні їхніх нових проблем. Найбільш поширені потреби – це пошук тимчасового житла, їжі, води, санзабезпечення, оновлення послуги з охорони здоров'я для людей з травмами або хронічними захворюваннями чи тривалими розладами здоров'я, відновлення контакту з близькими людьми, друзями та доступ до особливого виду підтримки стосовно культури або релігії цих людей.

Представники Triangle Generation Humantare здійснили 4-х денний візит на Вінниччину з метою ознайомлення з командою фахівців мобільної групи Вінницької обласної військової адміністрації, організації візитів до пунктів розміщення ВПС в територіальних громадах та встановлення комунікації з окремими їхніми представниками та самопрезентації ГО. Зібрана інформація була включена у міжнародний звіт щодо стану життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб у 4-х областях України (Тернопільська, Вінницька, Львівська, Чернівецька). За результатами візиту було прийнято рішення про продовження співпраці з Вінницькою обласною військовою адміністрацією у напрямку детального вивчення потреб цих сімей, які розміщені у пунктах тимчасового розміщення, та планування системної психологічної роботи з дорослими та дітьми.

Представники ЮНІСЕФ (ООН) та їхні партнерські організації працюють на місцях, надають підтримку дітям та сім'ям, які потребують безпеки, стабільності та захисту.

Висновки. Отже, за результатами практичної роботи з сім'ями зазначеної категорії на перший план має виходити інформаційно-профілактична робота у напрямку підвищення довіри до психологів та більшої поінформованості дорослих щодо ознак посттравматичного стресового розладу у дітей та дорослих, профілактичних засобів збереження психічного здоров'я та прийомів розвитку психологічного благополуччя. Загальноновизнано, що зростаючі проблеми воєнного стану в країні мають пряму або опосередковану психологічну зумовленість.

Підвищення рівня психологічного здоров'я людей і суспільства в цілому має стати не тільки завданням гуманізації соціальних відносин і нормалізації якості життя внутрішньо переміщених осіб, а загалом умовою національного буття та перспектив державного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алан М. Стейнберг, Мелліса Дж. Браймер PsyD, Kelly B. Decker MA, Роберт С. Пінус Индекс реакції на посттравматичний стресовий розлад Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі, 2004. веб-сайт. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11920-004-0048-2> (дата звернення: 30.04.2022 р.).
2. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи». Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. 158 с.
3. Богучарова О.І. Здоров'я особистості у психологічній перспективі [Текст] : монографія / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 487 с.
4. Каменщук Т., Коритчук Н. Загальні засади організації першої психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій. *Вісник студентського наукового товариства факультету права, публічного управління та адміністрування. Вип.1. Збірник наукових праць*. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. 184 с. С. 74–78.
5. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навчально-методичний посіб. / кол. авторів за заг. ред. С.О. Богданова, В.Г. Панка. Київ : НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. 208 с.
6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : наукова монографія. Київ : ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
7. Моделювання констеляцій впливу травми в Національному наборі даних основної мережі дитячого травматичного стресу. веб-сайт. URL: https://www.researchgate.net/publication/268506133_Modeling_Constellations_of_Trauma_Exposure_in_the_National_Child_Traumatic_Stress_Network_Core_Data_Set (дата звернення: 30.04.2022 р.).
8. Освітньо-професійна програма: Реабілітаційна психологія в надзвичайних ситуаціях (Rehabilitation psychology in emergency situations). *Рада з якості вищої освіти Донецького національного університету імені Василя Стуса*, протокол № 1 від 01 травня 2022 р.
9. Панок В.Г. Проблеми надання допомоги постраждалим від військового конфлікту в діяльності психологічної служби веб-сайт. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/.../%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1...> (дата звернення: 30.04.2022 р.).
10. Панок В.Г. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 68 с.
11. Панок В.Г., Ткачук І.І., Острова В.Д. та ін. Науково-методичні засади надання психосоціальної допомоги дітям, котрі опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій Педагогіка і психологія. 2019. № 2. С. 64–71.
12. Правила безпеки та можливості отримання допомоги в період конфлікту в Україні : метод. рек. / заг. ред. Панок В.Г., Левченко К.Б. Київ : Агентство «Україна», 2014. 48 с.
13. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / заг. ред. Панок В.Г., Левченко К.Б. Київ : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.
14. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. Київ : Агентство «Україна», 2015. 168 с. ISBN 978-966-13.
15. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : [метод. рек.] / автори-упор.: В.Г. Панок, В.Д. Острова. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 68 с.
16. Титаренко Т.М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
17. Ткачук І.І., Луценко Ю.А. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу в закладах професійної освіти веб-сайт. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/.../%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1...> (дата звернення: 30.04.2022 р.).
18. Перша психологічна допомога: посібник для працівників на місцях. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 64 с.: іл. ISBN 97896179615907897.
19. Продукти, одяг та психологічна підтримка – гуманітарну допомогу з штабу ОВА отримали переселенці, які знайшли прихисток у Тиврівській громаді. Офіційний сайт Вінницької обласної державної адміністрації. веб-сайт. URL: <http://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/46702-produkty-odiah-ta-psykholohichna-pidtrymka-humanitarnu-dopomohu-z-shtabu-ova-otrymaly-pereselentsi-iaki-znaishly-prykhystok-u-tyvrivskii-th> (дата звернення: 30.04.2022 р.).

REFERENCES:

1. Alan M. Steinberh, Mellisa Dzh. Braimer PsyD, Kelly B. Decker MA, Robert S. Pinus Indeks reaktsii na posttravmatychnyi stresovyi rozlad Kaliforniiskoho universytetu v Los-Andzhelesi, 2004. veb-sait. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11920-004-0048-2>

2. Viiskova psykholohiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Viiskova psykholohiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy» – K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka 2020. – 158 s.
3. Zdorovia osobystosti u psykholohichnii perspektyvi [Tekst]: monohrafiia / O.I. Bohucharova; Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. – Vyd. 2-he, pererobl. ta dopov. – Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 2012. – 487 s.
4. Kamenshchuk T., Korytchuk N. Zahalni zasady orhanizatsii pershoi psykholohichnoi dopomohy postrazhdalym v umovakh nadzvychainykh sytuatsii. Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva fakultetu prava, publicznego upravlinnia ta administruvannia. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1. – Vinnytsia: TOV «Druk», 2022. – 184 s. S. 74-78.
5. Korektsiino-rozvytkova prohrama formuvannia stiikosti do stresu v ditei doshkilnogo viku ta shkoliariv «Bezpechnyi prostir» : navchalno-metodychnyi posib. / kol. avtoriv za zah. red. S. O. Bohdanova, V. H. Panka – K. : NaUKMA, HLIIF Media, 2017. – 208 s.
6. Maksymenko S.D. Heneza zdiisnennia osobystosti: Naukova monohrafiia / S.D. Maksymenko– K.: TOV «KMM», 2006. – 240 s.
7. Modeliuvannia konsteliatsii vplyvu travmy v Natsionalnomu nabori danykh osnovnoi merezhi dytiachoho travmatychnoho stresu. URL: https://www.researchgate.net/publication/268506133_Modeling_Constellations_of_Trauma_Exposure_in_the_National_Child_Traumatic_Stress_Network_Core_Data_Set
8. Osvitno-profesiina prohrama: Reabilitatsiina psykholohiia v nadzvychainykh sytuatsiakh (Rehabilitation psychology in emergency situations). Rada z yakosti vyshchoi osvity Donetskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stusa, protokol № 1 vid 01 travnia 2022 r.
9. Panok V.H. Problemy nadannia dopomohy postrazhdalym vid viiskovoho konfliktu v diialnosti psykholohichnoi sluzhby. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/.../%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1...>
10. Panok V. H. Sotsialno-pedahohichna diahnozyka ditei ta rodyn, yaki opynylys v skladnykh zhyttievykh obstavynakh. K. : UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2016. – 68 s.
11. Panok V. H., Tkachuk I. I., Ostrova V. D., Lunchenko N. V., Bondaruk Yu. S. Naukovo-metodychni zasady nadannia psykosotsialnoi dopomohy ditiam, kotri opynylys u skladnykh zhyttievykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii Pedahohika i psykholohiia. – 2019. - № 2, S. 64-71.
12. Pravyla bezpeky ta mozhlyvosti otrymannia dopomohy v period konfliktu v Ukraini : metod. rek. / zah. red. Panok V.H., Levchenko K.B. — Kyiv : Ahentstvo «Ukraina», 2014. – 48 s.
13. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period : metod. rek. / zah. red. Panok V.H., Levchenko K.B. — Kyiv : MZhPTs «La Strada-Ukraina», 2014. - 84 s.
14. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovoho konfliktu : navchalno-metodychnyi posibnyk. — K. : Ahentstvo "Ukraina". – 2015. - 168 s.
15. Sotsialno-pedahohichna diahnozyka ditei ta rodyn, yaki opynylys v skladnykh zhyttievykh obstavynakh : [metod, rek.] / avtory-upor.: V. H. Panok, V. D. Ostrova. - K. UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2016. – 68 s.
16. Tytarenko T. M. Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii : monohrafiia / T. M. Tytarenko / Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2018. – 160 S.
17. Tkachuk I.I., Lutsenko Yu.A. Psykosotsialna pidtrymka uchasnykiv osvitnogo protsesu v zakladakh profesiinoi osvity. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/.../%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1...>
18. Persha psykholohichna dopomoha: posibnyk dlia pratsivnykiv na mistsiakh. – Kyiv: Univ. Vyd-vo PULSARY, 2017. – 64 s.: il.
19. Produkty, odiah ta psykholohichna pidtrymka – humanitarnu dopomohu z shtabu OVA otrymaly pereselentsi, yaki znaishly prykhystok u Tyvrivskii hromadi. Ofitsiinyi sait Vinnytskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. URL: <http://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/46702-produkty-odiah-ta-psykholohichna-pidtrymka-humanitarnu-dopomohu-z-shtabu-ova-otrimaly-pereselentsi-iaki-znaishly-prykhystok-u-tyvrivskii-th>